

भारतातील महिला सक्षामीकरणाचे विविध पैलू

Peer-Reviewed
Book Chapter

संपादक

डॉ. संगीता भांगडिया मालानी
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
नारायणराव राणा महाविद्यालय बडनेरा

आधार पब्लिकेशन, अमरावती

PRINCIPAL
T.S.S.'s. Smt.V. Patil Arts &
Science College
Sakri, Tal. Sakri, Dist. Dhule

भारतातील महिला सक्षमीकरणाचे विविध पैलू

संपादक

डॉ. संगीता भांगडिया मालानी

प्रथम आवृत्ती - मार्च २०२१

आधार पब्लिकेशन

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळासमोर,

वि.म.वि. कॉलेजच्या मागे, अमरावती

Email- aadharpublication@gmail.com

मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

मुद्रक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती

किंमत रु. २००/-

ISBN- 978-81-951551-8-7

सूचना:- सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

PRINCIPAL
f.S.S.'s. Smt. V.U. Patil Arts &
Late Dr. B.S. Desale Science College
Sakri, Tal Sakri, Dist. Dhule

महिला सक्षमीकरणाची दशा व दिशा : ऐतिहासिक परामर्श**प्रा. शरद बाबुराव सोनवणे**

सहाय्यक प्राध्यापक- राज्यशास्त्र विभाग, श्रीमती विमलबाई उत्तमराव पाटील कला व कें. डॉ. भास्कर

सदाशिव देसले विज्ञान महाविद्यालय, साक्री, जि. धुळे.(महाराष्ट्र)

ई-मेल :- sharadpolsci@gmail.com भ्रमणध्वनी :- ९४०५१०८१३५

सारांश (Abstract) :-

इतिहासाचे सिंहावलोकन केले असता असे दिसते की, संपुर्ण जगामध्ये महिलांना पुरुषांच्या तुलनेत जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांत दुय्यम दर्जा देण्यात आलेला आहे. स्त्री-पुरुष यांच्यामध्ये लिंगाच्या आधारावर फरक करून हजारो वर्षांपासून लिंगभाव करण्यात येऊन महिलांना त्यांच्या न्याय्य हक्कांपासून दूर ठेवण्यात आले व पुरुषांना सर्वत्र अधिकचे अधिकार बहाल करण्यात आले. यामुळे स्त्रियांच्या शोषणाची प्रक्रिया ही फार प्राचीन काळापासून चालत आलेली आहे. आधुनिक काळात स्त्रियांचे कामाच्या ठिकाणी होणारे शोषण, स्त्रियांवरील हल्ले, अत्याचार व बलात्कार यासारख्या वाढत्या घटनांमुळे स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेवर मोठ्या प्रमाणात आघात होत आहे. यापुढे जाऊन असे म्हणता येईल की, स्त्री प्रतिष्ठेला, स्त्री अस्मितेला क्रूरपणे गंभीर जखमी करणाऱ्या स्त्रीभ्रूणहत्येच्या घटना आधुनिक सभ्य संस्कृतीवर कलंक ठरत आहे. अशाप्रकारे लिंगभेदांमुळे आणि लिंगभावामुळे स्त्रियांना पुरातन काळापासून दुय्यम दर्जाची वागणूक मिळत आलेली आहे. त्यामुळे स्त्रियांना सामाजिक व राजकीय प्रतिष्ठा आणि आर्थिक स्वयंपूर्णता लाभलेली नाही. ह्या सर्व कारणपरंपरेची परिणीती स्त्रिया ह्या अबला होण्यामध्ये झालेली आहे. लिंगभेदांमुळे आणि लिंगभावामुळे अबला झालेल्या स्त्रियांना सबला करण्यासाठी १९ व्या, २० व्या शतकात स्त्रीवादी चळवळी उदयास आलेल्या आहेत. तसेच आंतरराष्ट्रीय स्तरावर संयुक्त राष्ट्र संघटनेने जाहीर केलेल्या मानव अधिकाराच्या जाहिरनाम्यात महिला अधिकाराचा मानव अधिकार म्हणून समावेश केलेला आहे. परिणाम स्वरूप जगातील इतर देशांप्रमाणे भारतात देखील महिला सक्षमीकरणासाठी समाधानकारक राजकीय प्रयत्न सुरु झाले आहेत. याचाच आढावा प्रस्तुत शोधनिबंधात घेण्यात आलेला आहे.

महिला सक्षमीकरणाचा अन्वयार्थ :-

महिला सक्षमीकरण ही स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने विकासाच्या संधी उपलब्ध करून देणारी प्रक्रिया आहे. लिंगभेदावर आधारित विषमतापूर्ण समाजव्यवस्था नष्ट करून स्त्री-पुरुष समानता निर्माण करणे व स्त्रियांना जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात प्रतिनिधीत्व व प्रतिष्ठा मिळवून देणे हे या प्रक्रियेचे स्वरूप आहे. महिला सक्षमीकरणाची प्रक्रिया स्त्रियांना आत्मनिर्भर व स्वावलंबी बनण्यासाठी पोषक अशी समाजव्यवस्था निर्माण करण्याच्या दिशेने संघर्षणे का होईना पण निश्चितपणे वाटचाल करीत आहे. पुरुषप्रधान संस्कृतीमध्ये पूर्वीपासून स्त्रियांची उपेक्षा झालेली आहे. त्यामुळे स्त्रियांचा विकास झालेला नाही. 'लिंगभेद आणि शोषणावर आधारित सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक व्यवस्था बदलून स्त्रीला पुरुषांच्या बरोबरीने प्रगती आणि विकासाच्या समान संधी उपलब्ध करून देणारी व्यवस्था निर्माण करण्याशी महिला सबलीकरणाची प्रक्रिया संबंधित आहे.'^(१) दुसऱ्या शब्दात सांगायचे झाले तर महिला सक्षमीकरण हे स्त्रियांना सामाजिक स्वातंत्र्य, राजकीय आणि आर्थिक धोरण निश्चितीमध्ये भागिदारी तसेच समान कामासाठी समान वेतन आणि कायद्याचे संरक्षण व अधिकारांची प्राप्ती यांच्याशी संबंधित आहे. अर्थात महिला सक्षमीकरणाच्या राष्ट्रीय धोरणाचा उद्देश स्त्री-पुरुष विषमता नष्ट करणे, स्त्रियांना विकासाच्या संधी उपलब्ध करून देऊन त्यांना स्वावलंबी व स्वयंपूर्ण करणे आणि देशाचे नीतिनिर्धारण व विकासाच्या प्रक्रियेमध्ये स्त्रियांचा सहभाग वाढवणे हा आहे.

स्त्रीवादी चळवळीच्या असा आक्षेप आहे की, प्राचिन व वर्तमान समाजामध्ये स्त्रियांना लिंगभेदांमुळे अन्याय सहन करावा लागलेला आहे व तो आजही चालूच आहे. ऐतिहासिक दृष्ट्या स्त्रीवादी चळवळीच्या कालानुक्रमे पुढील मागण्या राहिलेल्या आहेत. १) स्त्रियांच्या अधिकारांना मानवी हक्कांच्या श्रेणीत ठेवण्यात यावे. २) संपुर्ण सामाजिक क्षेत्रात स्त्री-पुरुष समानता असावी आणि ३) स्त्रियांना पारंपारिक परावलंबित्वापासून मुक्त करण्यात येऊन स्त्रीत्वाची (womannood) नविन व्याख्या करण्यात यावी.^(२)

महिला सक्षमीकरणाचा सामाजिक-आर्थिक व सांस्कृतिक परामर्श :-

जीवशास्त्रीय दृष्ट्या स्त्री-पुरुषांमध्ये काही नैसर्गिक भेद आहेत. परंतु 'लिंग' (Gender) या संज्ञेशी अनेक सांस्कृतिक पैलू व अर्थ जोडले गेले आहेत. मूलतः नैसर्गिक भेदांमुळेच समाजात स्त्रीच्या दुय्यम दर्जाचे समर्थन केले जाते. जीवशास्त्रीय कारणांचा आधार घेवून शोषणाच्या अनेक प्रकारांना तत्वज्ञानाचा मुलामा चढविला जातो. नैसर्गिक आणि अपरिवर्तनीय घटनांमुळे शोषण अटळ आहे असे सांगितले जाते. जातीव्यवस्था तसेच वर्णव्यवस्था ही शोषणाची उदाहरणे म्हणून सांगता येतील. दोन्ही व्यवस्थांमध्ये काही विशिष्ट वर्गीय, लोकांना जन्मताः श्रेष्ठ मानले गेले आहे. तसेच त्यांच्याजवळ विशेष बुद्धीमत्ता आणि कौशल्य आहे अशी धारणा समाजात जाणीवपूर्वक निर्माण करण्यात आली. अशाच जीवशास्त्रीय आधारावर शतकानुशतकांपासून स्त्रीवर्गाच्या होत असलेल्या शोषणाचे समर्थन केले जात आहे. त्यामुळे अशा जीवशास्त्रीय समर्थनाला आव्हान देणे गरजेचे आहे. ⁽³⁾ स्त्रिया हजारो वर्षांपासून उपेक्षित व पराधीन जीवन जगत आहेत. रामायण, महाभारत यासारख्या प्राचीन धर्मग्रंथांमध्ये देखिल स्त्रियांचे 'स्वत्व' कोठेही आढळत नाही. त्यांनी आपले 'स्वत्व' पुरुषांमध्येच शोषण्याचा प्रयत्न केल्याचे दिसते. प्राचीन काळापासून पुरुषप्रधान समाजव्यवस्थेने स्त्रियांना केवळ बंधनात ठेवले. मनुस्मृतीमध्ये एकेठिकाणी स्त्रियांना पुर्जनिय मानून म्हटले आहे की,

'यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवतः ।

यत्रैतास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्तत्रफलाः क्रियाः

म्हणजेच ज्या कुलामध्ये पिता, पति इत्यादिकांच्या द्वारा स्त्रियांची पूजा होत असते तेथील देवता प्रसन्न होतात व ज्या ठिकाणी त्यांची पूजा होत नाही, तेथील देवता रहात नसल्यामुळे यज्ञादि सर्व क्रिया निष्फळ होतात. ⁽⁴⁾ याच मनुस्मृतीमध्ये स्त्रियांना स्वातंत्र्य नाकारतांना पुढे असे म्हटलेले आहे की,

'पिता रक्षती कौमारे भर्ता रक्षती यौवने ।

रक्षन्ति स्थिवरे पुत्रा न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति

याचा अर्थ विवाहाच्या पूर्वी पित्याने स्त्रियांचे रक्षण करावे. त्यानंतर पतीने त्यांचे संरक्षण करावे व पतीच्या मागे पुत्रांनी रक्षण करावे. सारांश कोणतीही स्त्री स्वातंत्र्यास योग्य नाही. ⁽⁵⁾ यावरून असे स्पष्ट होते की, स्त्री ही अबला असून ती स्वातंत्र्य देण्यास पात्र नाही असे उघड-उघड प्रतिपादन मनुस्मृतीमध्ये करण्यात आलेले आहे. एकंदरीत हजारो वर्षांपासून स्त्रियांच्या वाटयाला असे दर्शनिय जीवन आलेले आहे. स्त्रियांची या दास्यत्वातून मुक्तता करण्यासाठी १९ व्या, २० व्या शतकात जे प्रयत्न होऊ लागले त्यामागे अनेक चळवळी, सामाजिक संस्था, समाजसुधारक व स्त्री-मुक्ती विषयी कणव असणाऱ्या सर्वांचे महत्त्वपूर्ण योगदान लाभलेले आहे. त्यांच्यामुळेच सतीप्रथा, बालविवाह, विधवापुनर्विवाह, स्त्री-शिक्षण, महिला संघटना यासंबंधी कायदे संमत होत गेले आणि स्त्री मुक्ती व महिला सक्षमीकरणाच्या दिशेने वाटचाल सुरु झाली.

१९ व्या शतकापर्यंत सामाजिक क्षेत्रात स्त्री ही बंदिस्त होती तिचे पूर्णत्व हे तिच्या पतीवर म्हणजेच पुरुषावर अवलंबून होते. यामुळे पतीच्या निधनानंतर स्त्रियांना सती जावे लागत होते. स्त्रियांच्या जीवनावर क्रूर आघात करणारी ही अमानुष प्रथा कायद्याने बंद करण्यासाठी व स्त्रियांना जीविताचे स्वातंत्र्य देण्यासाठी बंगालमधील थोर समाजसुधारक व भारतीय प्रबोधन चळवळीचे अग्रदूत राजा राममोहन रॉय यांनी आवाज उठवला. त्यांच्यात प्रयत्नामुळे इंग्रजांच्या राजवटीत 'सन १८१८ मध्ये बंगालचे प्रांतिक राज्यपाल विल्यम बेंटिक यांनी बंगाल प्रांतात सतीबंदी केली आणि भारताचे गव्हर्नर जनरल झाल्यावर ४ डिसेंबर १८२९ मध्ये त्यांनी सर्व भारतासाठी सतीबंदीचा कायदा केला.' ⁽⁶⁾ १९ व्या शतकात स्त्री-मुक्तीच्या दिशेने पडलेले हे पहिले पाऊल होते. स्त्रियांच्या दमनाची व दुय्यमत्वाची कारणीमांसा करतांना महात्मा ज्योतिबा फुले यांनी स्त्रियांचे अज्ञान व पुरुषांचा कावेबाजापणा यामुळे स्त्रियां पराधीन बनल्याचे सांगितले, ते म्हणतात, "स्त्रियांची जात फार अबला असल्याने, या लोभी व धाडसी पुरुषांनी मोठी कावेबाजी करून कोणत्याही कामामध्ये स्त्रीजातीची संमती घेतल्याशिवाय एकंदर पुरुषाने आपलेच घोडे पुढे दामटले. त्यास मागणी हक्क समजू नये या इराद्याने विद्या शिकण्यास प्रतिबंध केला. त्यामुळे एकंदर सर्वच स्त्रियांवर असा जुलमी प्रसंग येऊन ठेपला." ⁽⁷⁾ अविद्येमुळे जसे बहुजनाचे अहित झाले आहे. त्याचप्रमाणे अविद्येमुळेच स्त्रियांचे शोषण होत आहे याची जाणीव प्रथमतः महात्मा फुले यांना झाली. 'स्त्री ही

PRINCIPAL
T.S.S.'s Smt. V.U. Arts &
Science College
Sakri, Tal. Sakri, Dist. Dhule

माणुस आहे आणि तिला माणुसकोचा हक्क मिळालेय पाहिजे ही जाणीव करुन देण्यासाठी शिक्षणाची आवश्यकता आहे. हा विचार ज्योतिबांच्या मनात पक्का रुजल्यावर अवघ्या २१ व्या वर्षी (१८४८ साली) त्यांनी मुलांची पहिली शाळा काढुन स्त्री-शिक्षणाच्या कार्यास सुरुवात केली. (६) महात्मा फुलेंचे हे क्रांतीकारी पाऊल म्हणजे महिला सक्षमीकरणाची पायाभरणी होती. स्त्रियांच्या पराधीनतेला, दुय्यमत्वाला आणि परावलंबित्वाला कारणीभूत असणारा घटक म्हणजे स्त्रियांचे आर्थिकदृष्ट्या पुरुषावर असणारे अवलंबन हे होय. आर्थिकदृष्ट्या स्वयंपूर्ण किंवा स्वावलंबी नसल्यामुळे स्त्रियांना प्रतिष्ठा नाही याची जाणीव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना झाल्यामुळे दि. २५ डिसेंबर १९५२ रोजी कोल्हापूर येथे कोल्हापुरातील निरनिराळ्या नऊ संस्थातर्फे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा सत्कार समारंभ आयोजित करण्यात आला होता. त्या समारंभात भाषण करतांना डॉ. आंबेडकर म्हणाले, 'आजच्या जगात संपत्तीच स्वातंत्र्याचा आधारस्तंभ आहे. जोवर स्त्रियांना संपत्तीचा वारसा मिळत नाही. तोवर त्यांची गुलामगिरी संपणार नाही. त्यादृष्टीने हिंदू कोड बिलात मी तरतुदही केली होती पण ते बिल मंजूर होऊ शकले नाही. यापुढे आता येणारे बिल कोणत्या स्वरूपात येते व त्यात स्त्रियांच्या स्वातंत्र्याची, हक्कांची काय तरतुद आहे याकडे महिला वर्गाने फार बारकाईने पाहिले पाहिजे. इतकेच नव्हे तर आपल्या हक्कांसाठी झगडण्यास त्यांनी आपले मनोदौर्बल्य टाकून कंबर कसून पुढे आले पाहिजे तरच त्यांची सुधारणा व प्रगती होईल.' (७) आर्थिक स्वयंपूर्णता किंवा आर्थिक अधिकार नसल्यामुळे स्त्रियांना समाजात दुय्यम दर्जा दिला जातो. त्यादृष्टीने स्त्रियांनी आर्थिक सक्षम होणे आवश्यक आहे असे डॉ. आंबेडकरांचे मत होते म्हणून त्यांनी स्त्रियांना वडिलांच्या संपत्तीमध्ये कायद्याने वारसा हक्क मिळाला पाहिजे असे मत मांडले. आंबेडकरांनी जेव्हा हे मत मांडले होते तेव्हा त्याचे महत्व शासकवर्गाच्या ध्यानात आले नाही. परंतु कालांतराने का होईना सरकारने महिला सक्षमीकरणासाठी कायद्याने स्त्रियांना वारसा हक्क दिला आहे. अशाप्रकारे भारतात महिला सक्षमीकरणाची सुरुवात समाजसुधारणा, स्त्रीशिक्षण व स्त्रियांना वारसा हक्क यापासूनच खऱ्या अर्थाने झाली होती. यामुळेच आजच्या स्त्रिया सर्वच क्षेत्रात पुढे येतांना दिसत आहे. त्याचे श्रेय राजा राममोहन रॉय, महात्मा फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांसारख्या युगपुरुषांना व सावित्रीबाई फुले, पंडिता रमाबाई, रमाबाई रानडे यांच्यासारख्या क्रांतीज्योतींना द्यावे लागेल.

महिला सक्षमीकरणाचा ऐतिहासिक-राजकीय परामर्श :-

प्राचिन ग्रीक तत्वज्ञ प्लेटो याने सरंक्षक वर्गामध्ये (Guardian Class) स्त्री-पुरुषांना समान स्थान दिले होते. परंतु अॅरिस्टॉटलने पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांना हीन (Inferiority) लेखुन त्यांचा समावेश गुलामांमध्ये केला होता. २० व्या शतकात जन्मलेल्या जॉन स्टुअर्ट मिल या ब्रिटीश राजकीय विचारकाने आपल्या 'सबजेक्शन ऑफ वीमेन' या महत्वपूर्ण ग्रंथामध्ये असे मत मांडले की, स्त्री-पुरुषांचे संबंध हे मैत्रीचे असावेत, वर्चस्ववादी स्वरूपाचे नसावेत. यासाठी त्याने विवाह कायद्यामध्ये सुधारण करण्याचे सुचविले. तसेच स्त्री-मताधिकाराचे समर्थन करुन हुशार स्त्रियांना समान संधी उपलब्ध करुन दिली पाहिजे असे मत मांडले. (८) आंतरराष्ट्रीय पातळीवर महिला सक्षमीकरणाची सुरुवात पाश्चात्य देशांमध्ये वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या समर्थकांकडून लोकशाही शासन व्यवस्थेच्या मागणीच्या रूपाने झाली. याबरोबरच स्त्री-शिक्षणाच्या वाढत्या प्रमाणाने यामध्ये महत्त्वाचे योगदान दिले. परंतु महिला सक्षमीकरणाची जाणिव वैश्विक बनण्यास खरी सुरुवात झाली ती संयुक्त राष्ट्र संघाने जाहिर केलेल्या मानवी अधिकाराच्या घोषणापत्रामुळे "१० डिसेंबर, १९४८ रोजी संयुक्त राष्ट्र संघटनेकडून घोषित करण्यात आलेल्या मानव अधिकाराच्या जाहिरनाम्यात महिला अधिकारांचा मानव अधिकार म्हणून समावेश करण्यात आला. या जाहिरनाम्याच्या सरनाम्यात स्त्री आणि पुरुषांसाठी समान अधिकार म्हणून मानव अधिकारांचा उल्लेख करण्यात आला आहे. (९) म्हणून मानव अधिकाराच्या जाहिरनाम्याकडे स्त्रीमुक्तीचा जाहिरनामा म्हणून देखिल पाहिले जाते. महिला सक्षमीकरणाच्या दिशेने आंतरराष्ट्रीय स्तरावर पडलेले हे पहिले राजकीय पाऊल होते. संयुक्त राष्ट्र संघटनेने ८ मार्च १९७५ रोजी आंतरराष्ट्रीय महिला दिवस साजरा केला आणि सन १९७५ हे वर्ष आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष म्हणून तर सन १९७५ ते १९८५ हे दशक आंतरराष्ट्रीय महिला दशक घोषित करुन महिला सक्षमीकरणाच्या प्रक्रियेला चळवळीचे रूप दिले. स्त्रियांच्या अधिकारांचे रक्षण करण्यासाठी संयुक्त राष्ट्र संघटनेकडून आंतरराष्ट्रीय मानव अधिकार आयोगाच्या घटौवर आंतरराष्ट्रीय महिला आयोगाचे स्थापना करण्यात आली. स्त्री प्रश्नांची चर्चा करण्यासाठी व त्यावर उपाय शोधण्यासाठी १९८५ मध्ये केनियाची राजधानी नैरोबी येथे प्रथम आंतरराष्ट्रीय महिला परिषदेचे आयोजन करण्यात

आले. यानंतर अनेक आंतरराष्ट्रीय परिषद आयोजित केल्या गेल्या. सन १९९५ साली बिजींग येथे झालेल्या चौथ्या आंतरराष्ट्रीय परिषदेत 'जगास महिलांच्या दृष्टीने पहा' अशी घोषणा देण्यात आली. एकंदरीत आंतरराष्ट्रीय पातळीवर संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या पुढाकाराने जगातील अनेक देशांमध्ये महिला सक्षमीकरणासाठी जोरकस राजकीय किंवा शासकीय प्रयत्न सुरु असल्याचे दिसते.

महिला सक्षमीकरणासंदर्भात भारताच्या प्रयत्नांचा राजकीय आलेख मांडतांना असे म्हणता येईल की, भारतीय संविधानाने सुरुवातीपासूनच याबाबतीत पुढाकार घेतल्याचे दिसते. भारतीय संविधानाच्या तिसऱ्या भागात समतेचा मुलभूत हक्क सर्व नागरिकांना प्रदान करतांना कलम-१५ मध्ये अशी तरतूद करण्यात आलेली आहे की, "राज्य कोणत्याही नागरिकाला प्रतिकूल होईल अशाप्रकारे केवळ धर्म, वंश, जात, लिंग, जन्मस्थान या अथवा यांपैकी कोणत्याही कारणावरून भेदभाव करणार नाही."^(१२) यांबरोबरच स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने विकासाच्या समान संधी उपलब्ध व्हाव्यात यासाठी भारतीय संविधानात अनेक मार्गदर्शक बाबी नमुद करण्यात आलेल्या आहेत. संविधानाच्या चौथ्या भागात राज्य घोरणाच्या निर्देशक तत्वांच्या अंतर्गत कलम-३९ (घ) मध्ये संविधानाने राज्याला असा निर्देश दिला आहे की, "पुरुष व स्त्रिया या दोघांनाही समान कामाबद्दल समान वेतन मिळावे."^(१३) भारताचे संविधान निर्माण करत असतांनाच घटनाकारांनी स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने सामाजिक, आर्थिक व राजकीय अधिकार प्रदान केले होते. असे असले तरी महिला सबलीकरणासाठी शासनाने वेळोवेळी आवश्यकतेनुसार कायदे केले. "सन १९७६ साली भारत सरकारने समान वेतन कायदा करून स्त्री आणि पुरुष कामगारांना समान वेतन देण्याचे ठरविण्यात आले. तसेच मजुर मंत्रालयाअंतर्गत स्वतंत्र महिला विभागाची निर्मिती केली."^(१४) "चौथ्या पंचवर्षिक योजनेनंतर महिला सक्षमीकरणाच्या प्रक्रियेमध्ये उल्लेखनीय परिवर्तन झाले. महिला विकासाच्या मुद्द्याची जागा महिला सक्षमीकरणाने घेतली. ७३व्या आणि ७४ व्या घटनादुरुस्तीनुसार पंचायतराज संस्था तसेच नागरी स्थानिक संस्था यांच्यामध्ये महिलांसाठी १/३ आरक्षणाची व्यवस्था या दिशेने सर्वाधिक क्रांतीकारी पाऊल होते."^(१५) भारतात महिलांवर होणाऱ्या अत्याचाराची नोंद घेऊन त्यासंबंधीचा अहवाल शासनाला सादर करून महिलांवर अत्याचाराला प्रतिबंध घालण्यासाठी उपाययोजना सुचविण्यासाठी भारत सरकारने ३१ जानेवारी १९९२ रोजी राष्ट्रीय महिला आयोगाची स्थापना केली. यामुळे वर्षानुवर्षे शोषित, पिडीत, वंचित व उपेक्षित स्त्रियांच्या विकासावर विशेष लक्ष दिले जात आहे. महाराष्ट्र शासनाने राष्ट्रीय महिला आयोगाच्या धर्तीवर सन १९९४ साली राज्य महिला आयोगाची स्थापना केली आहे. हे महिला आयोग दरवर्षी महिलांच्या दर्जाविषयी शासनाला अहवाल सादर करतात. या अहवालाच्या आधारावर केंद्र व राज्य सरकार महिलांच्या विकासासाठी व सक्षमीकरणासाठी घोरणे ठरवत असतात किंवा योजना आखत असतात. "२१व्या शतकात पहिल्या दशकात त्रिस्तरीय पंचायत संस्थांमध्ये महिलांसाठी ५०% जागा आरक्षित करून बिहार सरकारने महिला सक्षमीकरणाच्या दिशेने क्रांतीकारी सुरुवात केली."^(१६) सन २००६ मध्ये यासंबंधीचा अध्यादेश काढण्यात आला होता. दि. १४ एप्रिल, २०११ रोजी महाराष्ट्र शासनाने पंचायत संस्थांमध्ये महिलांसाठी बिहारप्रमाणेच ५०% आरक्षण जाहिर करून महिला सक्षमीकरणाच्या दृष्टीने महत्वाचा निर्णय घेतलेला आहे. अशा रितीने राज्य पातळीवर, राष्ट्रीय पातळीवर आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर महिला सक्षमीकरणाच्या दिशेने गतिमान वाटचाल सुरु असल्याचे आपणास दिसते.

निष्कर्ष :-

स्त्रियांना आज प्राप्त असलेले दुय्यम स्थान हे भेदभावपूर्ण, सामाजिक-सांस्कृतिक मुल्ये तसेच समाजात लिंगभेदाला प्रस्थापित करणाऱ्या संस्थांमध्ये कायम आहे. या स्थितीचा जीवशास्त्रीय भेदांशी कोणताही संबंध नाही. स्त्री-पुरुष भेद आणि स्त्रियांचे दुय्यमत्व हे मानवनिर्मित आहे. म्हणून आजच्या काळात स्त्रियांना समान दर्जा, समान संधी, व समान वागणूक देण्याची जबाबदारी सर्वस्वी पुरुषांची म्हणजेच पर्यायाने मानवनिर्मित संस्था, संघटनांची आहे. याच तर्कशास्त्राला अनुसरून महिला सक्षमीकरणासाठी राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर सुरु असलेल्या शासकीय व अशासकीय आणि राजकीय व बिगर राजकीय प्रयत्नांमुळे जगातील अनेक राष्ट्रांच्या प्रमुखपदी महिला विराजमान झाल्याचे व होत असल्याचे चित्र आज आपणास पहावयास मिळत आहे. भारताच्या संदर्भात बोलायचे झाले तर भारताचे राष्ट्रपती, पंतप्रधान, लोकसभा विरोधी पक्ष नेत्या, लोकसभा अध्यक्ष, मुख्यमंत्री, राजकीय पक्ष प्रमुख, परराष्ट्र मंत्री, परराष्ट्र सचिव, राजदूत, कॅबिनेट मंत्री अशा अनेक महत्वाच्या राजकीय पदावर आणि इतर सर्वच क्षेत्रात महिला आरूढ झाल्याचे आपणास

दिसत आहे. म्हणजेच आज महिला समान संधी व समान स्वातंत्र्याचा हक्क उपभोगत आहेत. परंतु यावरून महिलांचे शंभर टक्के सक्षमीकरण झाले आहे असा निष्कर्ष आपणास काढता येणार नाही. महिलांना संसदेत व राज्य विधिमंडळात आरक्षण देण्याचा प्रश्न तसाच भिजत पडलेला आहे. कारण त्यासंदर्भात सर्वच पुरुष वर्चस्ववादी राजकीय पक्षांनी विधेयक अनेकदा संसदेत मांडले जाऊनही ते संमत होऊ दिले नाही. यासाठी स्त्रियांनी संगठीतपणे मतदानाच्या माध्यमातून आपली शक्ती दाखवून देऊन राजकीय हक्क प्राप्तोसाठी म्हणजेच कायदेमंडळात आरक्षण मिळवण्यासाठी संघर्षास तयार असले पाहिजे. कायदेमंडळात स्त्रियांना आरक्षण असणे हे महिला सक्षमीकरणासाठी मैलाचा दगड/आधारशिला असणार आहे. कारण आज महिला सक्षमीकरणासाठी चाललेल्या प्रक्रियेमुळे महिलांच्या पूर्वीच्या स्थितीमध्ये आमुलाग्र बदल झालेला असला तरी स्त्री-शाषणाच्या पध्दती बदलत आहेत. स्त्री स्वातंत्र्याच्या नावाखाली स्त्रींचे बाजारोकरण केले जात आहे. या उत्तर वसाहतवादी व उत्तर आधुनिक काळातील सत्याकडे डोळेझाक करता येणार नाही.

संदर्भ (References) :-

- १) शैलेद्र देवळाणकर, समकालीन जागतिक राजकारण, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद, मार्च २०१०, पान क्र. ३४४
- २) आम प्रकाश गाबा, राजनीति चिंतन की रुपरेखा, मयूर पेपरबेक्स, नौएडा, २००३, पान क्र. ४००
- ३) राजीव भागव, अशोक आचार्य (संपा.), अनुवाद: हेमंत खानझोडे, राजकीय सिध्दांत परिचय, डोरलिंग किंडर्सले (ईडिया) प्रा. लि. लायसेंस ऑफ पिअर्सन एज्युकेशन इन साऊथ एशिया, २०११ पान क्र. १४९
- ४) श्रीसार्थ मनुस्मृती, अध्याय-२:५५, जोशी ब्रदर्स, पुणे पान क्र. ५३ व ५४
- ५) किता, अध्याय-९:२, पान क्र. २३९
- ६) पद्मा पाटील व शोभना जाधव, भारतीय इतिहासातील स्त्रिया, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, मार्च २००७, पान क्र. १०४
- ७) किता, पान क्र. ११८
- ८) शांता रानडे, सावित्रीबाई जोतिबा फुले, लोकवाङ्मय गृह, मुंबई, मार्च २००९, पान क्र. ७
- ९) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर लेखन आणि भाषणे, खंड १८-भाग ३, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र-साधने प्रकाशन समिती, उच्च आणि तंत्रशिक्षण विभाग, महाराष्ट्र शासन, २००२, पान क्र. ३४०
- १०) उपरोक्त-२, पान क्र. ४०१
- ११) उपरोक्त-१, पान क्र. ३५२
- १२) भारताचे संविधान, महाराष्ट्र राज्य भाषा संचलनालयाद्वारे अनुवादीत आणि भारत सरकारच्या वतीने मुद्रित व प्रकाशित, येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे, २००६, पान क्र. ५
- १३) किता, पान क्र. १७
- १४) उपरोक्त-१, पान क्र. ३५५
- १५) प्रतियोगिता दर्पण, आग्रा, नोव्हेंबर २००८, पान क्र. ६६९
- १६) प्रतियोगिता दर्पण, आग्रा, मार्च २००९, पान क्र. १४२०

PRINCIPAL
T.S.S. Smt V.L. Patil Arts &
Science College
Sakri, Tal. Savli, Dist. Dhule